

E. V ä ä r i
(Tartu)

PROFESSOR PAUL ARISTE SOOME-UGRI KEELTE SÕJAJÄRGSE
VÄLIUURIMISE KORRALDAJANA

1944/45. õppeaastal kulus õppejõudude ja administratiivkoosseisu kogu energia kateedrite komplekteerimisele, õppe-ruumide hankimisele ning sisustamisele ja õppetöö korraldamisele. Üliõpilasigi oli eesti keele ja kirjanduse osakonnas vähe, enamasti need, kes, jätnud kunagi õpingud pooleli, püüdsid uutes oludes diplomini jõuda. Sõjajärgsed ajad olid ras- ked, meist kaugemal käisid veel lahingud, mis lõppesid al- les 9. mail 1945. aastal. Kõige selle tõttu ei saanud väli- uurimist veel alustada.

1945/46. õppeaasta algas suurte lootuste ja plaanidega. Eesti keele ja kirjanduse osakonda võeti 35 üliõpilast, te- gelikult oli aga õppijaid rohkem, sest õppeaasta vältel saa- bus tagasi kunagisi üliõpilasi, kellest osa rühkis edasi, teine osa jäi maha või kadus hoopiski. Kateedrite õppejõud püüdsid kõigiga tegelda kehtiva kursuste süsteemi kohaselt. Soome-ugri keelte kateedri juhataja kohuseid täitis eesti keele kateedri õppejõud A. Kask, kateeder eksisteeris vaid nimeliselt. Ainuke õppejõud P. Palmeos sai suurema osa koor- must eesti keele kateedrist. Soome keelt õpetas J. Käosaar, kes peagi siirdus eesti kirjanduse alale; keeleteadust käis üle nädala, mõnikord veelgi harvemini lugemas K. Kure Tal- linnast.

Väliuurimise metoodikat õpetas kõigepealt A. Kask, kes luges eesti murdeid, eesti keele ajalugu ja eesti kirjakee- le ajalugu. Ta oli hästi tuttav A. Saareste teoreetiliste seisukohtade ja praktilise tegevusega murrete alal. Üldteoo- ria pärines Jules Gilliéronilt ja tema koolkonnalt. Kogumis- tööle suunduvaid üliõpilasi valmistati ette keelegeograafia valmus. Kogumistööst huvitatud üliõpilastel oli suviti või- malik minna kindlate ülesannetega oma kodukihihõldekondadesse sõ- navara koguma, morfoloogiaülevaateid koostama või Wiedemanni lisasõnastiku järgi küsitlenu. Kogutud ainestiku eest hakati eriti korralikult maksma siis, kui 1946. aastal asutati Ees-

ti NSV Teaduste Akadeemia, mille Keele ja Kirjanduse Instituut asus EPA praeguse peahoone paremas tiivas. Keelehuvi-
listele muutus instituut väga koduseks ning praktilistelt
murdekogujatelt omandati kogemusi. Ka mitmesugused auhinna-
ja võistlustööd, mis tõid kaasa rahalisi preemiaid, erguta-
sid kogumistööle. Üliõpilaste aktiivsust virgutas igati Ema-
keele Selts.

1946. aasta mais pöördus oma põhitöö juurde professor
Paul Ariste. Korrapealt oli kateedril juhataja ja koosseis
(P. Ariste, P. Palmeos). Teise kursuse lõpetamise järel oli
üliõpilastel võimalik valida eesti kirjanduse, eesti rahva-
luule, eesti keele, läänemeresoome või soome-ugri keelte eri-
haru. 1947. aastal toimuski selline harunemine, suhteliselt
paljud valisid läänemeresoome keelte eriharud, neli üliõpi-
last soome-ugri keeled. Varsti ühendati mõlemad eriharud üheks
soome-ugri keelte eriharuks. Soome-ugri keelte uurimisele an-
dis suurt hoogu 23.01.-04.02.1947 Leningradis toimunud tea-
duslik konverents, mille hingeks oli professor D. Bubrich.
Kavandati uurimissuunad, loodi isiklikud kontaktid, jagati
enam-vähem uurimisalad. Peale eesti keele jäi Tartu Riikliku
Ülikooli ülesandeks vadja ja liivi keele uurimine. Juba 1948
ilmus P. Ariste "Vadja keele grammatika".

1947. aasta suvel algasidki soome-ugri keelte kateedri
õppejõudude ja üliõpilaste välitööd, mis on vahetpidamata
kestnud tänaseni. Nii kateedrijuhataja P. Ariste kui kateed-
ri liikmed olid ja on täielikult veendunud selles, et tõe-
line fennougristika seisneb välitöödel saadud keeleandmesti-
ku uurimises. Fennougristika edukas arenemine meie vabariigis
on kinnitanud valitud suuna õigsust.

Soome-ugri keelte kateedri ekspeditsioonid ja väliprak-
tika vormistati kehtiva korra kohaselt, uurijailt nõuti sisse
aruanded ja muud materjalid, kuid siiski jäi midagi ka
puudu või hävis hiljem. Suure hoolega on kolmekümne aasta
jooksul kõike väliuurimist puudutavat kogunud ja vastavalt
oma teadustöö ülesannetele uurinud kateedri vanemlaborant
H. Rajando.

Esimene ekspeditsioon toimus 1947. aasta juulis Lenin-
gradi oblasti Kingissepa rajooni vadjalaste ja isurite juur-
de. Tolle aja olusid arvestades tuli hankida lubasid ja soo-
vituskirju, kaasa võtta toit täies ulatuses ja valmistada
pikkadeks jalgsimatkadeks. Esimesele uurimisreisile läksid

P. Ariste, K. Kont ja E. Vääri. Soovitus saamiseks tuli sõita Tallinna kaudu. Ekspeditsiooni liikmeid võttis vastu ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja N. Andresen. Tänu tema abile laabus kõik, saadi suurema vaevata Tallinn — Leningradi rongi piletid. Noil aastail oli sõitudega raskusi, sõideti isegi vagunite katustel. Kingisepas väljuti rongist.

Et P. Ariste oskas vene keelt, polnud raskusi kohalike ametimeestega. Ka oli ta enne sõda Soomes uurinud ja õppinud vadja keelt vadjalaselt Kigoria Kuzminilt, sõja ajal aga olnud vadjalaste külades, mistõttu vadja külad ja vadjalased leiti kiiresti üles. Nagu P. Ariste märkmed kinnitavad, oldi 18.–22. juulini Kukkuzi külas. Peatuti Aleksander Komarovi majas, käidi Trofimovi perekonnas jm. Üliõpilased kuulsid esimest korda ehtsat vadja keelt, samuti rahvalaulude esitamist. Parimaks rahvalaulikuks osutus Mató Gerassimova, kelle laule kuulati ja püüti üles kirjutada. P. Ariste avaldas need laulud paljude aastate pärast. Kirjutati üles ka muinasjutte, muistendeid, pärimusi ja kombestikku. Juhendaja kinnitas, et tekstid on alati väärtuslikud. Külas oli ka isureid, nende keelt püüti samuti üles kirjutada. Suureks elamuseks oli isuri itku esitamine. Juhendajalt saime palju teada vadjalaste ja isurite ajalooist ning sellest, kuidas vadja ja isuri keelt eristada. Tagasitsee viis läbi Kallivere ja Venaküla. Olime tookordses Narva vallas ja et meil polnud peatumiseks luba, pidime 24 tunni möödumisel sealt lahkuma. Antud ajast piisas täielikult, jõudsime kohtuda juhendaja varasemate keelejuhtide Kigoria Kuzmini ja Darja Lehtiga. Narva-Jõesuu kaudu tulime Narva.

Vadja ekspeditsioon andis palju välitööde kogemusi. Juhendaja haruldane suhtlemisoskus, küsitlus- ja kirjapanemis- meetoodika muutusid etalonideks, milleni üliõpilased püüdsid jõuda. Lühikese ajaga ei suutnud algajad vadja keelt märkimisväärselt õppida, kuid omandasid teatud alused, millest sai kirjanuse abil edasi minna (E. Vääri on palju aastaid lugenud ülikoolis vadja keele erikursust, K. Kont olnud vadja sõnaraamatu üks toimetajaid).

1948. aasta kevadel hakkas soome-ugri keelte kateeder organiseerima reisi liivlaste juurde. Ka liivi keelega oli P. Ariste tegelnud, kuigi juhuslikumalt kui vadja keelega. Läti keelega ei olnud tal samuti raskusi. Liivlaste kodupaigas Kuramaal oli sõda lõppenud alles kolm aastat tagasi.

5. mail on kateeder esitanud Ajaloo-Keeleteaduskonna dekaanile kirja, milles taotletakse summasid uurimisretkeks "liivlaste juurde grammatiliste andmete kogumiseks (osutub ühtlasi menetluspraktikaks), sest TRÜ peab koostama liivi keele grammatika". Retk oli planeeritud 8.-22. juulini. Ajalehes "Edasi" ilmus selle kohta E. Väärilt lühiinformatsioon "Uurimisreisile Liivi" järgmisel kujul: "Rühm soome-ugri filoloogide asus uurimisreisile Liivi, et koguda uusi materjale liivi keele kohta, eriti morfoloogia alalt. Uurimisreisil on grupi juhiks TR Ülikooli soome-ugri keelte kateedri juhataja prof. P. Ariste. Teaduslike ülesannetega sõitis kaasa 13 üliõpilast". (Edasi, nr. 68, 20. juuli 1948.)

Retkest teatab ka "Sirp ja Vasar" rubriigis "Möödunud nädalal" järgmist: "Tartu Riikliku Ülikooli soome-ugri keelte kateedri juhataja prof. P. Ariste juhtimisel sõitis uurimisretkele Liivi rühm soome-ugri filoloogide ja üliõpilaste teaduslike ülesannetega. Uurimisretke ülesandeks on uute materjalide kogumine liivi keele kohta, eriti morfoloogia alalt". (Sirp ja Vasar, nr. 30, 25. juuli 1948.) Informatsioon on anonüümne, ilmselt teisendatult võetud "Edasist".

Reis toimus nähtavasti 10.-22. juulini, osavõtjad olid prof. P. Ariste, vanemlaborant E. Vääri, üliõpilased K. Kont, H. Kullamägi, H. Nassar, J. Saar, L. Kinks, T. Karma, L. Öngo, V. Noorkõiv, V. Pino ja A. Kaalep (P. Ariste 19. aug. aruande järgi). Et ekspeditsiooni käigu, keelejuhtide ja olustiku kohta on P. Ariste kirjutanud ammendavalt oma artiklis "Liivi retk 1948" (Tartu ja ülikool, Tallinn 1983 : 96-101), peatugem üksnes praktilisel töö. Igal hommikul asuti suhteliselt vara teele Ire koolimajast mõnesse lähemasse külla. Eelnevalt oli juhendaja hankinud võimalike keelejuhtide kohta andmeid. Küsitles juhendaja, üliõpilased pidid jõudumööda üles kirjutama. Küsitluse käigus tõlkis juhendaja raskemaid sõnu, juhtis tähelepanu haruldastele vormidele, pausi korral aga andis lisaseletusi. Vahepeal tuli ka üliõpilastel küsitleda oma teema piirides. Nii töötati paari-kolme keelejuhiga lõunani, siis pööruti tagasi Iresse. Õhtupoolikul töötati tavaliselt Ire külas. Vabadel hetkedel jutustas juhendaja kas liivlaste ajalooost, liivi kirjandusest või varasemast kultuurielust, aga ka teistest soome-ugri rahvastest ja keeltest. Õhtul kirjutas igaüks oma materjali ümber, kontrollis seda või täitis lünki. Vajaduse korral

võis juhendajalt saada abi. Teisel nädalal anti rohkem individuaalülesandeid, suuremates külates hakati käima 3-4-liikmeliste rühmadena. Käidi ka kaugetes Lääne-Liivi külates, samuti Kolkas, päevad olid siis pikad, jalgsi tuli käia mõnikord kuni 25 kilomeetrit. Töötades omandati küsitlemise meetodika, saavutati rahuldav üleskirjutamisoskus ja julgus liivi keeles suhelda.

1949. aastal on komandering antud välja ajavahemikuks 30.06.-15.07. P. Ariste rühma on kuulunud vanemlaborant L. Mark, üliõpilased T. Karma, L. Kinks, K. Kont, H. Kullamägi, V. Noorkõiv ja J. Saar; E. Vääri rühma üliõpilased A. Kaalep, R. Kull, H. Nassar, H. Rätsep, L. Vaide ja A. Valker. Niisiis kokku 15 inimest. Et pooled olid teist aastat liivlaste juures, suudeti töötada iseseisvamalt. Lääne-Liivis käis E. Vääri rühm iseseisvalt, tööd tehti kõikides külates.

1950. aastal on liivlaste juures olnud P. Ariste, vanemlaborant N. Raid, üliõpilased V. Hallap, J. Laurand, E. Lepik, V. Pall, V. Telliskivi, H. Nassar, E. Kaldjärv, T. Karma, R. Kull, H. Rätsep, L. Vaide ja A. Valker. Retk on toimunud 05.07.-20.07. Töö kulges süvenenumalt, sest peaaegu kõigil oli piisavalt välitöö kogemusi. Kuigi 1950. aasta reisisil on kindlate andmete järgi mitmed esimest korda, kinnitab üks varasem kiri, et 1949. aastal on kavatsenud välitööst osa võtta veel J. Laurand, E. Lepik, V. Pall, H. Rajamets ja V. Telliskivi. Võib-olla mõni neist oligi kaasas.

Resümeeerivalt võib öelda, et Liivi-ekspeditsioonid panid aluse välitööde metoodikale, väliuurimiste käigus kasvas terve põlvkond fennougriste, kes oskavad hinnata kogutavat keeleainestikku. Kirjutati arvukalt kursuse- ja diplomitöid, millel on püsiv väärtus (osa neist kahjuks hävinud).

1951. aastal algasid väliuurimistööd P. Ariste juhtimisel Valdai karjalaste juures. See oli hüpe tundmatusse, sest eelteated olid kasinad, tingimused rasked. Ometi andis see töö, mida hiljem juhtis P. Palmeos, hiilgavaid tulemusi nii üliõpilaste kasvatamisel kui teadustöös (1962 ilmus P. Palmeose "Karjala Valdai murrak"). 1953. aastast alates hõivas P. Ariste väliuurimiseks ka vepelaste alasid Leningradi oblastis, hiljem juhtis siingi üliõpilasi P. Palmeos. 1954 algasid E. Vääri juhtimisel uuesti retked liivlaste juurde. (Vt. ka P. Ariste "Keeleuurimisekspeditsioonid sugulasrahvaste

juures", Tartu Riiklik Ülikool, nr. 11 (219), 2. apr. 1954.)

Lisaks üliõpilaste koolitamiseks mõeldud uurimisreisidele käisid teadusliku või õppetöö huvides ainekku kogumas ja keeli õppimas kateedri õppejõud ja aspirandid: 1948 oli P. Palmeos Tuga-Karpaatias ungarlaste juures, P. Ariste ja E. Vääri olid 1951 lutsilaste ja 1952 leivude juures, 1952 oli aspirant H. Rätsep Tuga-Karpaatias ungarlaste juures, aspirant E. Vääri samal aastal Šoutjärve vepslaste juures, aspirant L. Vassikova maride juures jne.

1953/54. õppeaastaks oli väliuurimine omandanud nii sisult kui vormilt kindla kuju. Kateedri kõik õppejõud olid igal suvel üliõpilastega välitöödel, mille käigus õppejõud kogusid ainekku oma uurimasteks, üliõpilased said aga põhjalikke välitööde kogemusi. Sõidud välitöödele olid nii õppejõududele kui üliõpilastele oodatud sündmused, olid suve naelaks. Hiljem laienes tööala mordva, mari ja veelgi kaugemate keelte suunas.

Professor P. Ariste saavutas edu kõigepealt aetõttu, et oli ise veendunud välitööde vajalikkuses ning nooruses viibinud murdekogumisreisidel ja kasutanud kogutud ainekku oma doktoriväitekirjas "Hiu murrete häälikud" (1939). Arvestamata ei saa jätta ka P. Aristet kui isikut, kes oma eeskujuga ja alatise optimismiga nakatas noori ja viis neid järk-järgult teaduse algetele. Hiljem aspiranturris või muul teel kraadi taotledes oli piisavalt oskusi ainekku kogumiseks ja töötlemiseks. Ka mujalt Tartusse saabunud aspirandid pidid läbi tegema välitööde kooli.

Küllap sündis P. Ariste fennougristikakoolkond väliuurimistel, arenes raamatukogudes ja arhiivides. Ajad ja olud olid küll sõjajärgselt kitsad, kuid sellest hoolimata taheti ja suudeti teha palju.

Э. В я а р и
(Тарту)

ПРОФЕССОР ПАУЛЬ АРИСТЭ КАК ОРГАНИЗАТОР ПОСЛЕВОЕННЫХ
ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ ФИННО-УГОРСКИХ ЯЗЫКОВ

Р е з ю м е

В первые послевоенные годы полевые исследования не проводились. Первая экспедиция в Ленинградскую область состоялась летом 1947 г. под руководством проф. П. Аристэ. В 1948–1950 гг. под руководством проф. П. Аристэ состоялись экспедиции (группы из 14–15 человек) в Латвийскую ССР; их целью было изучение ливского языка. Сформировались методика, тематика и направление исследований. Студенты получили серьезную подготовку по организации полевых исследований. С 1951 г. начались поездки к карелам и вепсам, а позднее и к более далеким родственным народам. Организатором всех экспедиций был заведующий кафедрой финно-угорских языков профессор П. Аристэ.